

A. SIUCAS

SVEIKAS PROTAS IR ŽMOGAUS VEIKLOS
MOKSLINĖ INTERPRETACIJA*

I. ĮVADAS: PATYRIMO TURINYS IR MĄSTYMO OBJEKTAI

1. Sveiko proto ir mokslinio mąstymo konstruktai

„Nei sveikas protas, nei mokslas negali vystytis, jei apsiriboja tik griežtu svarstymu, kas yra tikra (actual) patyrimė“. Šiuo A. N. Vaithedo teiginiu grindžiama jo „Mąstymo organizacijos“ analizė¹. Netgi kasdienybėje suvokiamas daiktas yra daugiau negu paprastas juslinis vaizdinys². Jis yra mąstymo objektas, labai sudėtingos prigimties konstruktas, apimantis ne tik konkrečias laiko sekos formas, paverčiančias jį vieno pojūčio, pvz., regos³, objektu, konkrečias erdvinių santykių formas, paverčiančias jį keleto pojūčių, pvz., regos ir lytėjimo⁴, objektu, bet ir hipotetinius juslinius vaizdinius, užbaigiančius jį⁵. Pasak A. N. Vaithedo, kaip tik pastarasis faktorius — hipotetiniai jusliniai vaizdiniai — ir yra „uola, kuria remiasi visa sveiko proto mąstymo struktūra“⁶. Refleksyvos kritikos uždavinys yra „interpretuoti mūsų juslinius vaizdinius kaip mąstymo pojūčių hipotetinių objektų faktišką realizaciją“⁷. Kitaip tariant, vadinamieji sveiko proto suvokimo konkretūs faktai nėra tokie konkretūs, kaip atrodo. Juose jau glūdi labai sudėtingos prigimties abstrakcijos, ir turime atsižvelgti į šį momentą, jei nenorime padaryti klaidingos išvados apie konkretumą, ten, kur jo nėra (*fallacy of misplaced concreteness*)⁸.

Pasak A. N. Vaithedo, mokslas visuomet turi dvejopą tikslą: pirma, sukurti teoriją, kuri atitiktų patyrimą; antra, bent jau bendrais bruožais paašškinti sveiko proto sąvokas apie gamtą. Šis paašškimas yra ne kas kita, kaip šių sąvokų išsaugojimas mokslinės teorijos struktūroje⁹. Šiuo tikslu fizika (šiuo kontekste tik ji ir domina A. N. Vaithedą) turi su-

* Versta iš: Schutz A. *Collected Papers. Vol. I. The Problem of Social Reality*.— The Hague: M. Nijhoff, 1962.— P. 3—47. Vertė V. Stilius. Filosofinę terminologiją sutikslino A. Nesavas.

¹ Whitehead A. N. *The Organization of Thought*.— London, 1917.— P. 110.

² Ten pat, sk. 9: „The Anatomy of Some Scientific Ideas. I Fact, II Objects“.

³ Ten pat.— P. 128, 131.

⁴ Ten pat.— P. 131, 136.

⁵ Ten pat.— P. 133.

⁶ Ten pat.— P. 134.

⁷ Ten pat.— P. 135.

⁸ Whitehead A. N. *Science and the Modern World*.— New York, 1925.— P. 52.

⁹ Whitehead A. N. *The Aims of Education*.— New York, 1929.— P. 126.

kurti procedūras, kuriomis sveiko proto suvokimo objektai pakeičiami mokslinio mąstymo objektais¹⁰. Pastarieji, pvz., molekulės, atomai ir elektronai yra netekę visų savybių, kurios gali būti tiesiogiai juslių tiekiamos mūsų sąmonei, ir yra žinomi mums tik iš eilės įvykių, kuriuose tie objektai figūruoja, įvykių, kuriuos, žinoma, reprezentuoja mūsų sąmonėje jusliniai vaizdiniai. Šitaip nutiesiamas tiltas tarp pojūčių neapibrėžtumo ir tikslų mąstymo apibrėžimų¹¹.

Nesiruošiamo čia atsekti žingsnis po žingsnio išradinę metodą (jo principas bendrais bruožais nusakytas anksčiau), kurį Vaithedas taiko savajai mąstymo organizacijos analizei, pradedant „mokslinių idėjų anatomija“ ir baigiant matematiškai suformuluotomis šiuolaikinės fizikos bei simbolinės logikos procedūrinių taisyklių teorijomis¹². Tačiau mus labai domina pagrindinis požiūris, kuriuo A. N. Vaithedas sutinka su kitais žymiais mūsų laikų mąstytojais — Viljamu Džeimsu¹³, Dž. Diuju¹⁴, A. Bergsonu¹⁵ ir E. Huserliu¹⁶. Šis požiūris, bent jau apytikriai, gali būti suformuluotas šitaip:

Visas mūsų žinojimas apie pasaulį — tiek sveiko, tiek mokslinio mąstymo — suponuoja konstruktus, t. y. abstrakcijas, generalizacijas, formalizacijas, idealizacijas, būdingas atitinkamam mąstymo organizacijos lygiui. Tiksliau sakant, nėra tokio dalyko kaip grynai ir paprasti faktai. Iš pat pradžių mūsų proto veikla atrenka visus faktus iš universalaus konteksto. Taigi jie visuomet yra interpretuoti arba nutolę nuo savo konteksto per dirbtinę abstrakciją arba konkrečioje aplinkoje tiriami faktai. Bet kuriuo atveju jie turi savo vidinį ir išorinį interpretacinį horizontą. Tai nereiškia, kad kasdieniame gyvenime ar moksle negalime suvokti pasaulio tikrovės. Tiesiog tai reiškia, kad suvokiame tik tam tikrus jos aspektus, kurie svarbūs mums gyvenime arba mąstymo procedūroje pripažintų taisyklių visumos, vadinamos moksliniu metodu, požiūriu.

2. Visuomenės mokslų konstruktų specifinė struktūra

Jei, pagal šį požiūrį, visi moksliniai konstruktai yra skirti sveiko proto konstruktams pakeisti, tada išryškėja principinis skirtumas tarp gamtos ir visuomenės mokslų. Gamtotyrininkas sprendžia, kuris gamtinio pasaulio fragmentas, kurie jo faktai ir įvykiai, kurie iš šių faktų bei įvy-

¹⁰ Ten pat.— P. 135.

¹¹ Ten pat.— P. 136.

¹² Ten pat.— P. 112—123, 136—155.

¹³ James W. Principles of Psychology // Vol. 1, Chapter 9, „The Stream of Thought“,— P. 224, ypač 289.

¹⁴ Dewey J. Logic, Theory of Inquiry.— New York, 1938.— Ypač sk. 3, 4, 8, 12. Žr. taip pat ese „The Objektivism-Subjectivism of Modern Philosophy (1941) // Problems of Men.— New York, 1946.— P. 316.

¹⁵ Bergson H. Matière et mémoire, sk. I („La Selection des Images par la Représentation“).

¹⁶ Žr., pvz., Husserl E. Logische Untersuchungen, II Bd. II („Die ideale Einheit der Species und die neuen Abstraktions Theorien“) ir kt.

kių aspektai yra tematinio ir interpretacinio požiūriu svarbūs jo konkretaus tikslo požiūriu. Šie faktai ir įvykiai nėra nei iš anksto atrinkti, nei iš anksto interpretuoti; jie neatskleidžia savo imanentinių relevantų struktūrų (relevance structures). Relevantiškumas nėra įgimtas gamtai apskritai, tai žmogaus atrankos ir interpretacinės veiklos rezultatas pačioje gamtoje arba ją stebint. Faktai, duomenys, su kuriais susiduria gamtotyrininkas, yra tik faktai, duomenys ir įvykiai jo stebėjimo lauke, bet šis laukas nieko nereiškia jame esančioms molekulėms, atomams ir elektronams.

Faktai, įvykiai bei duomenys, su kuriais susiduria visuomenės tyrinėtojas, turi visai kitokią struktūrą. Jo stebėjimo laukas — socialinis pasaulis nėra iš esmės bestruktūris. Jis turi apibrėžtą prasmę ir relevantų struktūrą jame gyvenantiems, mąstantiems ir veikiantiems žmonėms. Pasinaudodami kasdienio gyvenimo tikrovės sveiko proto konstruktais, jie iš anksto atrinko ir interpretavo šį pasaulį, ir kaip tik šie konstruktai lemia jų elgseną, nustato veiklos tikslą ir jo siekimo priemones. Žodžiu, jie padeda žmonėms rasti savo vietą gamtinėje ir socialinėje-kultūrinėje aplinkoje ir ją pažinti. Visuomenės mokslininkų sukonstruoti mąstymo objektai siejasi ir grindžiami mąstymo objektais, kuriuos konstruoja sveikas protas žmogaus, gyvenančio savo kasdienį gyvenimą tarp aplinkinių žmonių. Taigi visuomenės mokslininko naudojami konstruktai yra antrojo laipsnio, būtent — konstrukto konstruktai, kuriuos sukuria aktoriai socialinėje scenoje. Mokslininkas stebi ir mėgina paaiškinti šių aktorių elgseną pagal savo mokslo procedūrinės taisyklės¹⁷.

Šiuolaikiniai visuomenės mokslai susiduria su rimta dilema. Viena mąstymo mokykla tvirtina, jog tarp socialinio pasaulio struktūros ir gamtos pasaulio yra esminis skirtumas. Tačiau šis požiūris veda prie klaidingos išvados, kad visuomenės mokslai *toto coelo* skiriasi nuo gamtos mokslų; šis požiūris igonruoja faktą, jog tam tikros procedūrinės taisyklės, susijusios su teisinga mąstymo organizacija, yra bendros visiems empiriniams mokslams. Kita mąstymo mokykla bando traktuoti žmogaus elgseną taip pat, kaip gamtos mokslininkas traktuoja savo mąstymo objektų „elgseną“, laikant savaime suprantamu dalyku tai, kad gamtos mokslų metodai (visų pirma matematinės fizikos), pasiekę tokių gerų rezultatų, yra vieninteliai moksliniai metodai. Kita vertus, savaime suprantamu dalyku laikoma ir tai, kad jau pats gamtos mokslų metodų taikymas konstrukto kūrimui, garantuos patikimą socialinės tikrovės pažinimą. Tačiau šie du požiūriai yra nesuderinami. Idealiai užbaigta ir galutinai išvystyta biheivoristinė sistema labai nutolintų mus nuo konstrukto, kuriais remdamiesi, žmonės kasdienio gyvenimo tikrovėje patiria savo ir aplinkinių žmonių elgesį.

¹⁷ Apie procedūrinių taisyklių sampratą žr. *Kaufmann F. Methodology of the Social Sciences.*— New York, 1944.— Ypač sk. 3, 4; apie skirtingus požiūrius į gamtos ir visuomenės mokslų santykį žr. taip pat sk. 10.

¹ Зr. Методологические вопросы истории этики // Проблемы истории этики — 1 / Редкол.: В. Жяматис (отв. ред.) и др.— В., 1985.

Norint įveikti šį sunkumą, reikia ypatingų metodologinių procedūrų, iš jų — racionalaus veiksmo modelių konstruktų. Tolesnei visuomenės mokslų mąstymo objektų specifikos analizei turime apibūdinti kai kuriuos sveiko proto konstruktus, žmogaus naudojamus kasdieniame gyvenime. Pastaraisiais ir remiasi visuomenės mokslų mąstymo objektai.

II. MĄSTYMO OBJEKTŲ KONSTRUKTAI SVEIKO PROTO MĄSTYME

1. Individo sveiko proto žinojimas apie pasaulį yra jo tipiškumo konstruktų sistema

Pabandykime apibūdinti, kaip sąmoningas¹⁸, suaugęs žmogus žiūri į kasdienio gyvenimo intersubjektyvų pasaulį, kuriame ir į kurį jis veikia kaip žmogus tarp aplinkinių žmonių. Šis pasaulis, kaip organizuotas pasaulis, egzistavo prieš mums gimstant, jį patyrė ir interpretavo kiti, mūsų pirmtakai. Dabar jis atiduodamas mūsų patyrimui ir interpretacijai. Visos šios pasaulio interpretacijos pagrįstos ankstesnių patyrimų apie jį atsarga — mūsų pačių arba tų, kuriuos mums perdavė tėvai arba mokytojai. Šie patyrimai „parankinio žinojimo“ (*knowledge at hand*) forma funkcionuoja kaip atskaitos sistema.

Šiai parankinio žinojimo atsargai priklauso žinojimas, kad pasaulis, kuriame gyvename, yra pasaulis daugiau ar mažiau apibrėžtų objektų su daugiau ar mažiau apibrėžtomis savybėmis, objektų, tarp kurių judame, kurie mums priešinasi ir kuriuos galime veikti. Tačiau nė vienas iš šių objektų nesuvokiamas kaip izoliuotas. Iš pat pradžių jis yra tokio horizonto objektas, kuris įprastas ir iš anksto žinomas. Šis išankstinis pažįtamumas laikomas savaime suprantamu ir neabejotinu dalyku, nors bet kuriuo metu galima juo suabejoti. Neabejotini išankstiniai patyrimai iš pat pradžių yra po ranka kaip *tipiniai*, t. y. kaip turintys numatomų panašių patyrimų atvirus horizontus. Pavyzdžiui, aplinkinis pasaulis nėra patiriamas kaip erdvėje ir laike išsklaidytų unikalių objektų sąranga, bet kaip „kalnai“, „medžiai“, „gyvūnai“, „aplinkiniai“. Aš galiu būti nematęs airių seterio, bet jei jį pamatysiu, žinosiu, kad tai gyvūnas, būtent — šuo, turintis visus žinomus šuns bruožus, tipišką jo elgseną, o ne, pvz., katės. Galiu pagrįstai klausti: „Koks tai šuo?“ Klausimas suponuoja, jog tai, kas skiria šį konkretų šunį nuo visų kitų man žinomų šunų veislių, krinta į akis ir tampa problematiška kaip tik dėl panašumo, kurį šis šuo turi su mano neabejotamais patyrimais apie tipiškus šunis. Techniškesne E. Huserlio kalba, kurio kasdienio gyvenimo pasaulio tipiškumo analizę bandėme apibendrinti¹⁹, tai, kas patiriama realiai suvokiant objektą, yra

¹⁸ Aplie tikslią šio termino reikšmę žr. „On Multiple Realities“, p. 213. (Vert. pastaba: kai straiptiniai cituojami be šaltinio nurodymo kaip šiuo atveju reikia žiūrėti į pirmąjį A. Šiuco rinktinių raštų tomą).

¹⁹ *Husserl E. Erfahrung und Urteil*, § 18–21 ir 82–85; Plg. taip pat *Schutz A. Language, Language Disturbances and the Texture of Consciousness*.— In: *Collected Papers*, vol. I. P. 277–283.

apercepckiškai perkeliama į bet kurią kitą panašų objektą, kurią suvokiame kaip tipišką. Realus patyrimas patvirtins (arba nepatvirtins) mano lūkesčius dėl tipiško panašumo su kitais objektais. Jei patvirtins, tai numatomo tipo turinys pasipildys; tuo pačiu metu tipas suskils į potipius. Kita vertus, konkretus realus objektas turės individualių požymių, kurie vis dėlto turės tipiško formą.

Dabar *galiu* (o tai atrodo yra ypač svarbu) imti šį tipiškai suvoktą objektą kaip bendro tipo *egzempliorių* ir leisti sau pereiti prie šitokio tipo sąvokos, tačiau man visiškai nebūtina galvoti apie konkretų šunį kaip apie bendros „šuns“ sąvokos egzempliorių. Apskritai mano airių seteris Piratas turi visus bruožus, kuriuos, pagal mano ankstesnį patyrimą, turi tipas „šuo“. Manęs nedomina, ką jis turi bendro su kitais šunimis. Laikau jį savo draugu ir palydovu Piratu, ir tuo jis skiriasi nuo visų kitų airių seterių, su kuriais jis turi bendrą išvaizdos ir elgsenos bruožų. Nesant specialių motyvų, man nebūtina žiūrėti į Piratą kaip į žinduolį, gyvūną, aplinkinio pasaulio objektą, nors žinau, kad jis yra ir toks.

Taigi kasdienio gyvenimo natūralioje nuostatoje susiduriame tik su tam tikrais objektais, išsiskiriančiais iš nekvestionuojamo lauko anksčiau patirtų objektų. Mūsų proto selekcinė veiklos dėka yra nustatomi, kurie konkretūs tokio objekto bruožai yra individualūs ir kurie tipiški. Kalbant bendriau, mes tiesiog susiduriame su kai kuriais konkrečiau tipizuoto objekto aspektais. Teiginys, kad objektas *S* turi būdingą savybę *p*, išreikštą pavidalu: „*S* yra *p*“ — eliptinis teiginys, nes *S*, nekvestionuojant, kaip jis man duotas, yra ne tik *p*, bet taip pat ir *q*, ir *r*, ir dar daug kuo. Pilnas teiginys turėtų būti toks: „*S* yra, šalia kitų dalykų, *q*, *r* ir *p*. Jei teigiu, jog „*S* yra *p*“ apie pasaulio elementą kaip savaime suprantamą dalyką, tai tik todėl, kad daugeliu atvejų mane domina tik aspektas *p* ir nekreipiu dėmesio — kaip į irelevantiškus — į *q* ir *r* ²⁰.

Ką tik pavartoti terminai „domėjimasis“ ir „relevantiškas“ yra tik antraštės sudėtingoms problemoms, kurios negali būti nuodugniau išnagrinėtos šios diskusijos rėmuose. Turime apsiriboti keliomis pastabomis.

Bet kuriuo savo kasdienio gyvenimo momentu žmogus yra biografiškai determinuotoje situacijoje, t. y. jo paties apibrėžtoje ²¹ fizinėje ir socialinėje-kultūrinėje aplinkoje. Joje jis turi savo vietą, ne tik apibrėžtą fizine erdve ar išoriniu laiku (outer time) arba statusu ir vaidmeniu socialinėje sistemoje, bet taip pat savo moralinę ir ideologinę padėtį ²². Sakyti, kad šis situacijos apibrėžimas yra biografiškai nulemtas, vadinasi, pripažinti, kad ji turi savo istoriją; kad yra visų žmogaus ankstesnių patyrimų, organizuotų jo parankinio žinojimo atsargose, nuosėdos (sedimentation), ir kaip unikali atsarga duota tik jam.* Ši biografiškai nulemta

²⁰ Plg. ten pat.

²¹ Dėl sąvokos „apibrėžti situaciją“, žr. įvairius su ja susijusius V. I. Tomo straipsnius, surinktus dabar rinkinyje: *Social Behavior and Personality, Contributions of W. I. Thomas to Theory and Social Research*, ed. E. H. Volkart.— New York, 1951.

²² Plg. Merleau-Ponty M. *Phenomenologie de la perception*.— Paris, 1945.— P. 158.

* Žr. *Choosing among Projects of Action*. P. 76—77.

situacija suponuoja galimybes tam tikros būsimos praktinės ir teorinės veiklos, kuri gali glaustai būti vadinama „artimiausiu tikslu“ (*purpose at hand*). Kaip tik šis artimiausias tikslas apibrėžia tuos elementus tarp visų kitų esančių situacijoje, kurie yra reikantiški tam tikslui. Savo ruožtu ši relevantų sistema nulemia, kurie elementai turi tapti bendros tipizacijos pagrindu, kurie šių elementų bruožai turi būti atrinkti kaip charakteringai tipiškai, o kurie — kaip unikalūs ir individualūs, t. y. kiek turime įsiskverbti į tipiškumo atvirąjį horizontą.

2. Sveiko proto žinojimo intersubjektyvus pobūdis ir reikšmė

Analizuodami sveiko proto mąstymo kasdieniame gyvenime pirmuosius konstruktus, mes elgiamės taip, tarytum pasaulis būtų mūsų privatus pasaulis ir mums būtų leista ignoruoti faktą, jog jis iš pat pradžių yra intersubjektyvus kultūros pasaulis. Jis intersubjektyvus, kadangi gyvename jame kaip žmonės tarp kitų žmonių, su kuriais esame susiję abipuse įtaka ir darbu, suprasdami kitus ir patys būdami suprasti. Tai kultūros pasaulis, kadangi iš pat pradžių kasdienio gyvenimo pasaulis mums yra visata, turinti reikšmę, t. y. prasmės struktūra, kurią turime interpretuoti, norėdami rasti joje savo vietą ir ją pažinti. Tačiau ši prasmės struktūra atsiranda žmogaus veikloje ir jos sukuriama — mūsų pačių, aplinkinių žmonių, amžininkų bei pirmtakų veikla (tai skiria kultūros sritį nuo gamtos). Visi kultūros objektai — įrankiai, simboliai, kalbos sistemos, meno kūriniai, socialinės institucijos ir t. t. — jau pačia savo kilme ir reikšme rodo žmogiškųjų subjektų veiklą. Dėl šios priežasties visuomet suvokiame istoriškumą kultūros, kurią aptinkame tradicijose ir papročiuose. Šį istoriškumą galima nagrinėti susietą su žmogaus veikla, kurios nuosėda (*sediment*) jis yra. Dėl tos pačios priežasties negaliu suprasti kultūros objekto, nesusiejęs jo su žmogaus veikla, kuri jį sukūrė. Pavyzdžiui, aš nesuprantu įrankio, jei nežinau tikslo, kuriam anas buvo sukurtas, ženklo ar simbolio — nežinodamas, ką jis reiškia jį naudojančio žmogaus sąmonėje, institucijos — nežinodamas, ką ji reiškia individams, kurie orientuoja savo elgseną atsižvelgdami į institucijos egzistavimą. Čia slypi vadinamojo visuomenės mokslų subjektyvios interpretacijos postulato, į kurį atkreipsime dėmesį vėliau, ištakos.

Kita užduotis — išnagrinėti tolesnius konstruktus, atsirandančius sveiko proto mąstyme, jei turėsime galvoje, kad šis pasaulis yra ne privatus, o intersubjektyvus ir kad mano žinojimas apie jį yra ne privatus žinojimas, o iš pat pradžių — intersubjektyvus arba socializuotas. Mūsų tikslui turime trumpai apžvelgti tris žinojimo socializacijos aspektus:

- a) Perspektyvų savitarpiskumą (reciprocity of perspectives) arba žinojimo struktūrinę socializaciją;
- b) Žinojimo socialinę kilmę arba žinojimo genetinę socializaciją;
- c) Žinojimo socialinį paskirstymą.

a) *Perspektyvų savitarpiškumas*

Kasdieniam gyvenime, sveiko proto mąstymo natūralioje nuostatoje laikau savaime suprantamu dalyku, kad egzistuoja kiti protingi žmonės. Tai reiškia, kad pasaulio objektai yra iš principo prieinami šių žmonių pažinimui, t. y. žinomi jiems arba galimi pažinti. Tai žinau ir laikau savaime suprantamu dalyku be išlygų. Bet aš taip pat žinau ir laikau savaime suprantamu dalyku, kad, griežtai kalbant, „tas pats“ objektas turi reikšti kažką skirtingo man ir mano „bendrams“ (fellow — men)*. Taip yra todėl, kad:

1) Aš, būdamas „čia“, esu kitu atstumu nuo objekto ir patiriu kaip tipinius kitus jo aspektus, negu tas, kuris yra „tenai“. Dėl tos pačios priežasties kai kurie objektai man neprieinami (mano regėjimui, klausai, manipuliacinei sferai ir t. t.), tačiau prieinami jam, ir *vice versa*.

2) Mano ir mano „bendro“ biografiškai nulemtos situacijos, o kartu ir mūsų atitinkami artimiausieji tikslai ir atitinkamos relevantų sistemos, kylančios iš tokių tikslų, turi skirtis, bent jau tam tikru laipsniu.

Sveiko proto mąstymas įveikia dėl šių faktorių kylančius individualių perspektyvų skirtumus padedamas dviejų pagrindinių idealizacijų:

1) *požiūrių savitarpio kaitos idealizacija;*

Laikau savaime suprantamu dalyku (manau, taip pat ir mano „bendras“, kad jeigu susikeičiau su kitu žmogumi vietomis, kad jo „čia“ taptų mano, tai būčiau tokiu pat atstumu nuo daiktų ir matyčiau juos tokius pat tipiškus, kaip ir jis; dar daugiau, man bus prieinami tie patys daiktai, kurie prieinami jam (ir atvirkščiai).

2) *Relevantų sistemų atitikimo idealizacija:*

Kol nebus įrodyta priešingai, laikysiu savaime suprantamu dalyku — manau (taip pat ir „bendras“, kad skirtumai perspektyvose atsirandančiose mūsų unikaliose biografinėse situacijose, yra irrelevantiški kiekvieno iš mūsų artimiausiam tikslui ir kad „mes“ (jis ir aš) darome prielaidą, jog atrinkome ir interpretavome iš tikrųjų ar potencialiai bendrus objektus ir jų bruožus identiškai arba bent jau „empiriškai identiškai“, t. y. tuo pačiu būdu, pakankamu višiemis praktiniams tikslams.

Akivaizdu, kad abi idealizacijos — tiek požiūriu savitarpio kaitos, tiek relevantų atitikimo (*congruency of relevances*) — Sudarancios kartu *bendrąją savitarpio perspektyvų tezę*, yra mąstymo objektų tipizuojantys konstruktai, kurie atstoja mano ir „bendro“ asmeninio patyrimo mąstymo objektus. Šių sveiko proto mąstymo konstrukto veikimas suponuoja, kad pasaulio fragmentas, kuris man yra savaime suprantamas dalykas, toks yra ir jums, „bendru“, dar daugiau, jis yra savaime suprantamas dalykas „mums“. Bet šis „mes“ apima ne tik mane ir jus, bet „kiekvieną, kuris yra vienas

* A. Šiuo terminus „fellow-man“ ir „consociate“ versime į lietuvių kalbą vienu žodžiu „bendras“.

iš mūsų", t. y. kiekvieną, kurio relevantų sistema nemažai (pakanamai) atitinka jūsų ir mano relevantų sistemą. Taigi bendroji savitarpio perspektyvų tezė veda į tai, kad objektai ir jų aspektai, tikrai žinomi man ir potencialiai žinomi jums, yra suvokiami kaip kiekvieno žinojimas. Toks žinojimas suvokiamas kaip objektyvus ir anonimiškas, t. y. atsielias ir nepriklausomas nuo mano ir mano „bendro“ situacijos definicijos, mūsų unikalių biografinių aplinkybių bei ten esančių tikrųjų ir potencialių artimiausių tikslų.

Turime interpretuoti terminus „objektas“ ir „objektų aspektai“ kiek galint platesne prasme, kaip savaime suprantamą žinojimą žyminčius objektus. Tai padarę, pamatysime intersubjektyvių mąstymo objektų konstrukto, kylančių iš ką tik aprašytos žinojimo struktūrinės socializacijos, svarbą daugeliui problemų, kurias tiria, bet nelabai kruopščiai analizuoja žymūs visuomenės mokslininkai. Tai, kas tariamai žinoma bendrai visiems, turintiems tokią pat relevantų sistemą, „mūsų grupės“ („*in-group*“) nariai mano esant natūraliuoju, geruoju, tikruoju, gyvenimo būdu²³. Jis yra šaltinis daugelio receptų, kaip manipuluoti daiktais ir žmonėmis, įgalinančių prisiderinti prie tipizuotų situacijų, šaltinis papročių ir įpročių (*folkways*), „tradicinės elgsenos“ (Makso Veberio nurodyta prasme)²⁴ „žinoma teiginių“ („*of-course statements*“), kuriuos tam tikra grupė laiko pagrįstais (valid), nepaisant jų prieštaravimų²⁵, žodžiu, nepaisant „relatyvaus natūralaus pasaulio aspekto“²⁶. Visi šie terminai siejasi su aukštai specializuotos struktūros tipizuoto žinojimo konstruktais, kurie išstumia savaime suprantamus mano ir mano „bendro“ pasaulio privataus žinojimo mąstymo objektus. Tačiau šis žinojimas turi savo istoriją — tai mūsų „socialinio palikimo“ dalis. Šitai veda prie žinojimo socializacijos problemos antrojo aspekto, jos genetinės struktūros.

b) Žinojimo socialinė kilmė

Tik labai maža mano žinojimo apie pasaulį dalis kyla iš asmeninio patyrimo. Didesnioji dalis yra socialiai paveldėta, buvo perduota mano draugų, tėvų, mokytojų ir mano mokytojų. Esu mokomas ne tik kaip reikia definuoti aplinką (t. y. mano grupėje vyraujančius pasaulio relia-

²³ Sumner W. G. *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Manners, Customs, Mores and Morals.*— New York, 1906.

²⁴ Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization.*— New York, 1947.— P. 115; žr. taip pat Parsons T. *The Structure of Social Action.*— New York, 1937.— Sk. 16.

²⁵ Lynd R. S. *Middletown in Transition.*— New York, 1937.— Sk. 12, taip pat — *Knowledge for What?*— Princeton, 1939.— P. 38—63.

²⁶ Scheler M. *Die Wissensformen und die Gesellschaft. Probleme einer Soziologie des Wissens.*— Leipzig, 1926.— P. 58. Plg. Becker H. and Dahlke H. *Max Scheler's Sociology of Knowledge // Philosophy and Phenomenological Research.*— 1942.— Vol. II. P. 310—322.

tyvaus natūralaus aspekto tipiškus bruožus kaip nekvestionuojamus, bet visada kvestionuojamą visumą daiktų, laikomų savaime suprantamais, kol nėra atšaukiami), bet taip pat, kaip reikia formuoti tipiškus konstruktus pagal relevantų sistemą, pripažintą anoniminiu vieningų mano—grupės požiūriu. Tai apima gyvenimo būdus, aplinkos pažinimo būdus, veiksmingus receptus, kaip panaudoti tipines priemones, norint pasiekti tipinį rezultatą tipinėse situacijose. Kasdienės kalbos žodynas ir sintaksė yra tipizuojantis medijumas *par excellence*, kuriuo perduodamas socialiai paveldėtas žinojimas. Kasdienė buitinė kalba yra visų pirma įvardytų daiktų ir įvykių kalba, o kiekvienas pavadinimas apima tipizaciją ir generalizaciją, susijusią su relevantų sistema, vyraujančia toje lingvistinėje grupėje, kuriai įvardytas daiktas pasirodė tiek svarbus, kad jam buvo duotas atskiras terminas. Ikimokslinė šnekamoji kalba gali būti interpretuojama kaip gatavų, iš anksto sudarytų tipų ir požymių lobynas, kurie visi yra socialinės kilmės ir turi neištirto turinio atvirą horizontą.²⁷

c) Žinojimo socialinis paskirstymas

Žinojimas yra socialiai paskirstomas. Be abejo, bendroji savitarpio kaitos perspektyvų tezė įveikia sunkumą, kad mano tikrasis žinojimas yra tiesiog mano „bendrų“ potencialus žinojimas ir vice versa. Tačiau *tikrojo* parankinio žinojimo atsarga kiekviename individe yra skirtinga, ir sveiko proto mąstymas atsižvelgia į šį faktą. Ne tik tai, ką individas žino, skiriasi nuo to, ką žino jo kaimynas, bet ir *kaip* jie abu žino „tuos pačius“ faktus. Žinojimas turi daugialypius aiškumo, ryškumo, tikslumo ir pažįstamumo laipsnius. Galima paimti pavyzdžiu gerai žinomą V. Džeimso²⁸ skyrimą tarp „susipažinimo su kuo nors“ ir „žinojimo apie“ („*knowledge of acquaintance*“ and „*knowledge-about*“). Akivaizdu, kad daugelis daiktų man tiesiog miglotai žinomi, nes su jais esu susipažinęs tik paviršutiniškai, tuo tarpu *jūs* žinote, kas daro juos tokius, kokie jie yra, ir *vice versa*. Esu „ekspertas“ siauroje srityje ir „neišmanėlis“ daugelyje kitų, kaip ir *jūs*²⁹. Individo parankinio žinojimo atsarga kiekvienu jo gyvenimo momentu turi struktūrą, sudarytą iš įvairaus aiškumo, ryškumo ir tikslumo zonų. Ši struktūra atsiranda vyraujančių relevantų sistemoje ir todėl yra biografiškai nulemta. Jau pats šių individualių skirtumų žinojimas yra sveiko proto patyrimo elementas: žinau su kuo ir kokiomis tipiškėmis aplinkybėmis turiu pasitarti kaip su „kompetentingu“ teisininku arba gydytoju. Kitaip tariant, kasdieniame gyvenime konstruoju sričių tipus, su kuriais kitas yra susipažinęs, žinojimo masto bei struktūros tipus. Elgdamasis taip, darau prielaidą, kad jis vadovausis tam tikromis

²⁷ Žr. „Language, Language Disturbances, and the Texture of Consciousness“.— P. 285.

²⁸ James W. Principles of Psychology.— Vol. 1.— P. 221.

²⁹ Schutz A. The Well-Informed Citizen, An Essay on the Social Distribution of Knowledge, „Social Research“.— 1946. Vol. 13.— P. 463—472.

relevantų struktūromis, pasireiškiančiomis pastoviais motyvais, kurie garantuos konkrečius veiklos šablonus ir netgi sąlygos jo asmenybę. Šis teiginys reikalauja analizuoti sveiko proto konstruktus, dėl kurių suprantame savo „bendrus“, kas ir yra mūsų tolesnis uždavinys ^{29a}.

3. Socialinio pasaulio struktūra ir jos tipizacija sveiko proto konstruktais.

Aš, žmogiškoji būtybė, gimusi socialiniame pasaulyje, gyvenanti jame savo kasdienį gyvenimą, patiriu šį pasaulį kaip išdėstytą aplink mano vietą jame, kaip atvirą mano interpretacijai ir veiklai, tačiau visada susijusį su mano tikrąja biografiškai nulemta situacija. Tik susiję su manimi tam tikri mano santykiai su kitais įgyja specifinę reikšmę, kurią aš pažymiu žodžiu „mes“; tik susiję su „mūsų“, kurių centras esu aš pats, kiti išsiskiria kaip „jūs“, o susiję su „jūs“, vėlgi besisiejantais su manimi, trečioji grupė išsiskiria kaip „jie“, laiko dimensijoje su mano dabartiniu biografiniu momentu yra susiję: „amžininkai“, su kuriais mane riša veiklos ir atoveikos sąveika, „pirmtakai“, kurių negaliu veikti, bet galiu interpretuoti jų praeities veiklą ir jos rezultatus; taip pat „įpėdiniai“, kurių patirti neįmanoma, tačiau į kuriuos aš galiu orientuoti savo veiklą su daugiau ar mažiau tuščiais lūkesčiais. Visi šie ryšiai rodo daugialypiškiausias intymumo ir anonimiškumo, artimumo ir svetimumo, gilumo ir paviršutiniškumo formas ³⁰.

Šiame kontekste apsiribojame tik sąryšiais tarp amžininkų. Likdami sveiko proto patyrimo lygyje, galime laikyti tiesiog savaime suprantamu dalyku, kad žmogus gali suprasti aplinkinius ir jų veiklą ir kad jis gali komunikuoti su kitais, kadangi remiasi prielaida, jog jie supranta jo veiklą; taip pat kad šis abipusis supratimas turi tam tikras ribas, tačiau jo pakankam daugeliui praktinių tikslų.

Tarp mano amžininkų yra ir tokių, su kuriais, jeigu nenutrūksta ryšys, dalinuosi ne tik laiko, bet ir erdvės bendrumu. Terminologinio patogumo dėlei, vadinsime tokius amžininkus „bendrais“ (consociates), o tarp jų esantį ryšį — „tiesioginiu santykiu“ („face to

^{29a} Išskyrus kelis ekonomistus (pvz., Hayek F. A. Economic and Knowledge // *Economica*.— February 1937; dabar perspausdinta: Individualism and Economic Order.— Chicago, 1948), žinojimo socialinio paskirstymo problema nėra susilaukusi visuomenės mokslininkų dėmesio, kokio ji nusipelno. Ji atveria naują teorinio ir empirinio tyrinėjimo sritį, kuri iš tiesų nusipelno žinojimo sociologijos vardo: dabar ši nevykusiai apibrėžta disciplina žinojimo socialinį paskirstymą, kuris yra jos pagrindas, laiko tiesiog savaime suprantamu dalyku. Galima tikėtis, kad šios srities sistemingi tyrinėjimai bus svarbus įnašas į daugelį visuomenės mokslų problemų sprendimą. pvz., socialinio vaidmens socialinės stratifikacijos, institucinės ir organizacinės elgsenos, profesijų sociologijos, prestižo ir statuso, etc.

³⁰ Schütz A. Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt.— Vienna, 1932 (2-asis leid.— 1960). Žr. taip pat Stonier A. ir Eode K. A New Approach to the Methodology of the Social Sciences // *Economica*.— November.— Vol. 5.— P. 406—424, ypač 416.

face“ relationship), suprasdami šį terminą kitaip, negu jį vartojo K. H. Kūlis³¹ ir jo pasekėjai; mes juo žymime grynai formalų socialinio santykio aspektą, vienodai taikytiną intymiam draugų pokalbiui ir nepažįstamų žmonių bendram buvimui tame pačiame traukinio vagonė.

Dalintis bendra erdve reiškia, kad tam tikras aplinkinio pasaulio sektorius yra vienodai prieinamas kiekvienam partneriui ir kad jame yra objektai, keliantys bendrą domėjimąsi ir turintys bendrą reikšmingumą (*relevance*). Kiekvienas partneris gali tiesiogiai stebėti kito kūną, gestus ir veido išraišką, ne tik kaip aplinkinio pasaulio daiktus ar įvykius, bet ir kaip fizionomiškai svarbius, t. y. kaip kito minčių simptomus. Laiko bendrumas — o tai reiškia ne tik išorinį (chronologinį), bet ir vidinį laiką — implikuoja, kad kiekvienas partneris dalyvauja kito vykstančiame gyvenime, gali gyvoje dabartyje suvokti kito mintis, kai jos mezgasi viena po kitos. Taigi jie gali turėti tokius pat ateities numatymus: planus, viltis, nerimus. Žodžiu, „bendrai“ yra abipusiškai įtraukti į vienas kito „biografiją, jie kartu sensta, gyvena, taip sakant, gryname „mes“ santykiyje (*pure We-relationship*).

Tokiame santykiyje (kad ir koks trumpalaikis ir paviršutiniškas jis būtų) „kitas“ suvokiamas kaip unikali individualybė (nors išaiškėja tik vienas jo asmenybės aspektas) jos unikaloje biografinėje situacijoje (nors atskleistoje tik fragmentiškai). Visose kitose socialinio santykio formose (ir netgi „bendrų“ santykiyje, kuriame „kitas“ ir jo elgesys yra už mano stebėjimo lauko ribų) „bendro“ „aš“ (*self*) gali būti paprasčiausiai suvoktas tik kaip „įsivaizduojamų hipotetinės prasmės įvaizdžių įnašas“ (atsimenant anksčiau cituotą A. N. Vaithedo teiginį), t. y. kuriant tipišką elgesio būdo konstruktus, tipiškus motyvų šablonus, tipiškus asmenybės tipų nuostatų, kurių atveju arba pavyzdžiu yra „kitas“ ir jo tiriamas elgesys. Negalime čia³² plačiau aptarti socialinio pasaulio struktūriškumo, įvairių veiklos eigos ir asmenybių tipų konstruktų formų, reikalingų „kito“ ir jo elgesio suvokimui taksonomijos. Galvodamas apie nesantį savo draugą A, aš sukuriu jo asmenybės ir elgesio idealų tipą, paremtą mano pračios patyrimu apie A, kaip apie mano „bendrą“. Mesdamas laišką į dėžutę, tikiuosi, kad nepažįstami žmonės — paštinkai elgsis tipiškai, nors man ne visai suprantamai, o dėl tokio elgesio mano laiškas pasieks adresatą per priimtina laiką. Niekad nematęs vokiečio ar prancūzo, aš suprantu, kodėl Prancūzija bijo Vokietijos persiginklavimo. Pagal anglų kalbos gramatikos taisykles, laikausi šiuolaikinių angliškai kalbančių aplinkinių socialiai aprobuotų elgesio šablonų, prie kurių turiu priderinti savo elgesį, kad būčiau suprstas. Galiausiai kiekvienas meno ar buities

³¹ Cooley Ch. H. *Social Organization*.— New York, 1909.— Chs. 3—5; Schutz A. *The Homecoming* // *American Journal of Sociology*.— 1945. Vol. 50.— P. 371.

³² Žr. 30-ąją išnašą.

dirbinys siejasi su anoniminiu žmogumi, kuris jį pagamino, kad kiti anoniminiai žmonės galėtų naudoti jį siekdami tipiškų tikslų tipiškomis priemonėmis*.

Tai tik keletas pavyzdžių, tačiau jie pateikti pagal amžininkų ryšio didėjančio anonimiškumo laipsnį, taip pat didėjančio konstrukto, reikalingų „kito“ ir jo elgesio suvokimui, anonimiškumo laipsnį. Tada paaiškėja, kad anonimiškumo didėjimas iššaukia turinio pilnumo mažėjimą. Juo anonimiškesnis tipizuojantis konstruktas, juo jis labiau nutolęs nuo individualaus žmogaus unikalumo, tuo mažiau jo asmenybės ir elgesio šablonų aspektų įeina į tipizaciją kaip reikšmingi artimiausiam tikslui, atsižvelgiant į kurį šis tipas ir buvo sukurtas. Atskirdami (subjektyvius) individualius ir (objektyvius) veiklos eigos tipus, galime sakyti, kad didėjanti konstrukto anonimizacija atveda į tai, kad pastaruosius išstumia pirmieji. Esant visiškai anonimizacijai, individai turėtų būti tarp savęs kaitūs, o veiklos eigos tipas siejasi su „bet kieno“ veikiančio tipikai, kaip tai apibrėžia konstruktas, elgesiu.

Apibendrinami galime pasakyti, kad, išskyrus gryną santykį „mes“ tarp „bendrų“, niekada negalime suvokti savo partnerio nepakartojamo savitumo jo unikaloje biografinėje situacijoje. Sveiko proto mąstymo konstruktuose „kitas“ pasirodo geriausiai atveju kaip dalinis „aš“ (*partial self*) ir netgi gryname „mes“ ryšyje jis dalyvauja tik kažkuria savo asmenybės dalimi. Ši išvalga yra svarbi keliais požiūriais. Ji padėjo G. Zimeliui³³ įveikti dilemą tarp individualios ir kolektyvinės sąmonės, kurią taip aiškiai matė E. Diurkheimas³⁴. Juo grindžiama K. H. Kūlio³⁵ teorija apie „aš“ kilmę pagal „atspindėjimo efektą“. Ši išvalga padėjo Džordžui H. Mydviui³⁶ sukurti originalią sąvoką „apibendrintas kitas“ (*generalized other*). Pagaliau ji turi lemiamą reikšmę aiškinant tokias sąvokas kaip „socialinės funkcijos“, „socialinis vaidmuo“ ir paskutinę, bet ne mažiau svarbią „racionali veikla“.*

Tačiau tai tik viena reikalo pusė. Konstruodamas „kitą“ kaip dalinį „aš“, kaip tipiškų vaidmenų bei funkcijų atlikėją aš padėdu kartu ir savęs paties tipizacijos procesą, jei su tik imu sąveikauti su

* Žr. Schutz A. The Problem of Rationality in the Social World // *Economica*.— May 1943.— Vol. 10.

³³ Simmel G. Note on the Problem: How is Society Possible? // *The American Journal of Sociology* // Vertė A. V. Smolas.— 1910.— Vol. XVI.— P. 372—391; žr. taip pat *The Sociology of George Simmel* / Ed. by Wolff K. H., Glencoe, 1950.

³⁴ E. Diurkheimo požiūris puikiai išdėstytas Gurvitch G. *La Vocation Actuelle de la Sociologie* — Paris, 1950.— Ch. 6.— P. 351—409; žr. taip pat Parsons T. *The Structure of Social Action*. Ch. 10; Beneit-Smullyan E. *The Sociologism of Emile Durkheim and his School* Barnes H. E. *An Introduction to the History of Sociology*.— Chicago, 1948.— P. 499—537; Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*.— Glencoe, 1949. Ch. 4.— P. 125—150.

³⁵ Cooley Ch. H. *Human Nature and Social Order*.— New York, 1922.— P. 184.

³⁶ Mead G. H. *Mind, Self and Society*.— Chicago, 1934.— P. 152—163.

* Šios sąvokos kritinį aiškinimą žr. „The Problem of Rationality in the Social World“.— *Economica*.— May 1943.— Vol. 10.

„kitu“. Į tokį santykį įjungiu ne visą savo asmenybę, o tik kai kuriuos jos sluoksnius. Apibrėždamas „kito“ vaidmenį, kartu apibrėžiu ir savąjį. Tipizuodamas „kito“ elgesį, tipizuoju ir savąjį, susijusį su jo elgesiu, pavirsdamas keleiviu, pirkėju, mokesčių mokėtoju, skaitytoju, praeiviu ir t. t. Ši savęs tipizacija yra „aš“ ir „mes“ skyrimo, susijusio su socialiniu „aš“, pagrindas, kurį įvedė V. Džeimsas³⁷ ir Dž. H. Mydas³⁸.

Tačiau privalome turėti galvoje, kad sveiko proto konstruktai, naudojami „kito“ ir mano paties tipizacijai, žymia dalimi yra socialiai paveldėti ir aprobuoti. Konkrečios grupės viduje didžioji dalis asmeninių ir veiklos eigos tipų laikomi savaimė suprantamais dalykais (kol neatsiranda priešingų įrodymų) kaip daugelis taisyklių ir receptų, atlaikiusių bandymą iki šiol ir, kaip tikimasi, atlaikysiančių jį ateityje. Dar daugiau, tipišκών konstruktų šablonas yra dažnai institucionalizuojamas kaip elgesio standartas,— jį saugo tradiciniai ir įprasti papročiai, o kartais ir specifinės socialinės kontrolės priemonės, pvz., teisinė tvarka.

4. Veiklos eigos tipai ir asmeniniai tipai

Dabar turime trumpai panagrinėti veiklos ir socialinės sąveikos šablonus, kurie sudaro veiklos eigos ir asmeninių tipų konstravimo pagrindą sveiko proto mąstyme.

a) Veikla, projektas, motyvas

Terminas „veikla“ šiame straipsnyje žymės žmogiškąją elgseną, veikėjo numatytą iš anksto, t. y. elgseną, pagrįstą išankstiniu projektu. Terminas „veiksmas“ žymės šio besitęsiančio proceso rezultatą, t. y. užbaigtą veiklą. Veikla gali būti slapta (pavyzdžiui, proto bandymas išspręsti mokslinę problemą) arba atvira, nukreipta į aplinkinį pasaulį; ji gali būti darymas arba nedarymas (tikslingas susilaikymas nuo veikimo irgi laikomas veikla).

Visi būsimo elgesio projektai yra pagrįsti jo numatymo fantazija. Bet kurio projektavimo išeities taškas yra nebesitęsiantis veiklos procesas, bet tarytum atliktas sufantazuotas veiksmas. Turiu įsivaizduoti padėtį, kurią sukurs mano būsima veikla, o po to jau galėsiu planuoti atskiras tokios būsimos veiklos pakopas, iš kurių ir atsiras ši padėtis. Vaizdžiai kalbant, privalau turėti šiokią tokį supratimą apie būsimą statinį, kad galėčiau nubraižyti jo planą. Taigi savo fantazijoje turiu persikelti į būsimą laiką, kai tokia veikla jau bus atlikta. Tik tada savo vaizduotėje galiu

³⁷ James W. Op. cit.— Vol. I, Ch. X.

³⁸ Mead G. H. Op. cit.— P. 137—175, 196—198, 203; The Genesis of the Self Philosophy of the Present.— Chicago, 1932.— P. 176—195.

rekonstruoti atskiras pakopas, kurios atves į šį būsimą veiksmą. Sugestiuojamoje terminologijoje ne būsima veikla, bet būsimas veiksmas yra numatomas projekte būsimuoju atliktiniu veiksmu, *modo futuri exacti*. Ši projektui būdinga laiko perspektyva turi svarbių pasekmių.

- 1) Visi mano būsimų veiksmų projektai pagrįsti parankiniu žinojimu projektavimo metu. Šiam žinojimui priklauso mano patyrimas apie anksčiau atliktus veiksmus, kurie tipiškai panašūs į mano projektuojamuosius. Iš to plaukia, kad visas projektavimas apima konkrečią idealizaciją, E. Huserlio pavadintą „galiu padaryti tai vėl“ (*I-can-do-it-again*)³⁹, t. y. prielaidą, kad, esant tipiškai panašioms aplinkybėms, galiu veikti tipiškai panašiai kaip veikiau anksčiau, norėdamas pasiekti tipiškai panašią padėtį. Aišku, kad ši idealizacija reikalauja specifinio pobūdžio konstrukcijos. Tiksliau kalbant, mano parankinis žinojimas projektavimo metu turi skirtis nuo parankinio žinojimo atlikus projektuotą veiksmą jau vien dėl to, kad aš „pasenau“, ir patyrimai, įgyti vykdant projektą, modifikavo mano biografinę situaciją ir padidino mano patyrimo atsargą. Taigi „pakartota“ veikla bus daugiau negu paprastas pakartojimas. Pirmoji veikla A' prasidėjo sąlygomis C' ir iš tiesų sukėlė padėtį S', pakartota veikla A'' prasideda sąlygomis C'' ir, kaip tikimasi, sukels padėtį S''. C'' būtinai skirsis nuo C', kadangi patyrimas, kad A' pagalba pavyko sukurti S', priklauso mano žinojimo atsargai, kuri yra C'' elementas; tuo tarpu mano žinojimo atsarga, buvusi C' elementu, priklausė tik tuščiai tikimybei, kad taip bus iš tikrųjų. Lygiai taip pat S'' skirsis nuo S' kaip A'' nuo A'. Taip yra todėl, kad visi terminai — C', C'', A', A'', S', S'' — unikalūs ir nepakartojami įvykiai. Tačiau kaip tik tie bruožai, kurie daro juos unikalius ir nepakartojamus, griežta prasme — mano sveiko proto mąstymu — eliminuojami kaip nerelevantiški mano artimiausiam tikslui. Kai įvedu idealizaciją — „aš galiu padaryti tai vėl“ — mane domina tik A, C ir S tipiškumas, o ne jų rinktinės savybės (primės). Vaizdžiai kalbant, konstravimas yra rinktinių savybių, kaip nerelevantiškų slopinimas, o tai, beje, būdinga visų rūšių tipizacijoms.

Šis klausimas taps nepaprastai svarbus vadinamojoje racionalios veiklos sąvokos analizėje. Akivaizdu, kad kasdienio gyvenimo įprastiniuose ir rutiniškuose veiksmuose taikome ką tik aprašytą konstrukciją tada, kai elgiamės pagal taisykles ir praktinius receptus — lig šiol atlaikiusius išbandymus — ir tada, kai siejame priemones su tikslais, neturėdami aiškaus žinojimo apie tikruosius jų ryšius. Netgi sveiko proto mąstyme konstruojame pasaulį iš tariamai susijusių faktų, suponuojančių tik tuos elementus, kurie laikomi relevantiškais mūsų artimiausiam tikslui.

³⁹ Husserl E. Formale und Transzendente Logik.— Halle, 1929, Sec. 74, p. 167; Erfahrung und Urteil, Sec. 24, Sec. 51 b.

2) Projekto specifinė laiko perspektyva šiek tiek nušviečia ryšį tarp projekto ir motyvo. Kasdienėje kalboje terminas „motyvas“ apima dvi skirtingas sąvokų grupes, kurias būtina skirti.

a) Galime sakyti, kad žudiko motyvas buvo užvaldyti aukos pinigus. Šiuo atveju „motyvas“ reiškia padėtį, tikslą, kuris turi būti pasiektas atliekamu veiksmu. Vadinsime šį motyvą „kad“ motyvą (in order-to-motive). Veikėjo požiūriu, ši motyvų rūšis siejasi su ateitimi. Padėtis, siekiama būsima veikla, iš anksto sugalvota projekte, yra „kad“ motyvas šiai veiklai atlikti.

b) Galime sakyti, kad žudikas turėjo motyvą atlikti šį poelgį todėl, kad augo tokioje, o ne kitokioje aplinkoje, turėjo tokius, o ne kitokius vaikystės patyrimus ir t. t. Ši motyvų klasė, kuriuos vadinsime autentiškais^{39a} „kadangi“ motyvais (genuine because motives) siejasi, veikėjo požiūriu, su jo praeities patyrimais, kurie sąlygojo jo veiksmus. Tai, kas veikia motyvuojama „kadangi“ forma, yra pačios veiklos projektas (pavyzdžiui, patenkinti savo poreikį pinigams nužudant žmogų).

Negalime dabar leisti⁴⁰ į smulkia motyvų teorijos analizę. Tačiau turime nurodyti, kad veikėją, gyvenantį besitęsiančiame veiklos procese, domina tik jo veiklos „kad“ motyvai, t. y. projektuojama padėtis, kurią reikia pasiekti. Tik žvelgdamas atgal į savo atliktą veiksmą, arba savo tebesitęsiančios veiklos praėjusias fazes, arba kadaise nubrėžtą projektą su numatytu veiksmu *modo tuturi exacti*, veikėjas gali retrospektyviai suvokti „kadangi“ motyvą, privertusį jį padaryti tai, ką jis padarė ar projektavo daryti. Tačiau tada veikėjas jau nebeveikia; jis yra savęs stebėtojas.

Šių dviejų motyvų rūšių skyrimas yra nepaprastai svarbus analizuojant žmonių sąveiką, kurią dabar ir aptarsime.

b) Socialinė sąveika

Kiekviena socialinės sąveikos forma grindžiama jau aprašytais konstruktais, susijusiais su „kito“ ir veiklos modelio bendra nuovoka. Paimkime pavyzdžiu „bendrų“ sąveiką, besiremiančią klausimais ir atsakymais. Projektuodamas savo klausimą, numatau, jog „kitas“ supras mano veiklą (pavyzdžiui, mano klausiamojo sakinio ištariamą) kaip klausimą, ir kad ši nuovoka paskatins jį veikti taip, kad galėčiau suprasti jo elgesį kaip adekvatų atsaką. („Aš“: „Kur yra rašalas?“, „kitas“ rodo į stalą). Mano veiklos „kad“ motyvas — gauti adekvačią informaciją, kuri kaip tik šioje situacijoje suponuoja, kad manojo „kad“ motyvo supratimas taps

^{39a} Lingvistiškai „kad“ motyvai šiuolaikinėse kalbose gali būti išreikšti ir „kadangi“ sakiniais. Tačiau gryniesiems „kadangi“ motyvams negali būti išreikšti „kad“ sakiniais. Šio skyrimo tarp dviejų lingvistinės išraiškos galimybių, susijusių su „kad“ motyvu, kad ir koks svarbus jis būtų kitame kontekste, čia nebus paisoma, o terminas „kadangi“ motyvas“ ar „kadangi“ sakinys“ bus naudojamas tik grynas „kadangi“ motyvui bei jo lingvistinei išraiškai.

⁴⁰ Žr. 30-ąją išnašą.

„kito“ „kadangi“ motyvu, ir jis atliks veiksmą, kad pateiktų man šią informaciją — su sąlyga, kad jis gali ir nori tai padaryti, o aš manau, kad taip ir yra. Numatau, kad jis moka angliškai, kad žino, kur yra rašalas, kad pasakys, jei žino ir t. t. Apskritai, numatau, kad jis vadovausis tokiomis pat motyvų tipais, kuriais aš pats ir daugelis kitų, remdamiesi savo parankinio žinojimo atsarga, vadovavomės praeityje tipiškai panašiomis aplinkybėmis. Mūsų pateiktas pavyzdys liudija, kad netgi paprasčiausia sąveika kasdieniame gyvenime suponuoja seriją sveiko proto konstrukčių — šiuo atveju „kito“ numatytos elgsenos konstrukčių. Visi šie konstrukčiai grindžiami idealizacija, kad veikėjo „kad“ motyvai taps jo partnerio „kadangi“ motyvais ir atvirkščiai. Šią idealizaciją vadinsime *motyvų savitarpiškumo idealizacija*. Akivaizdu, jog ši idealizacija priklauso nuo perspektyvų savitarpiškumo bendrosios tezės, kadangi ji implikuoja, kad „kitam“ priskiriami motyvai yra tipiški maniesiems arba kitų žmonių motyvams tipiškai panašiomis aplinkybėmis; visa tai atitinka mano autentišką arba socialiai paveldėtą parankinį žinojimą.

Dabar įsivaizduokime, kad noriu rasti rašalo ir pripildyti savo parkerį, kad galėčiau parašyti pareiškimą universiteto mokslinei tarybai; jei pareiškimas bus patenkintas, pasikeis visas mano gyvenimo būdas. Tik aš, veikėjas (pareiškėjas), žinau apie savo planą gauti mokslinio darbuotojo stipendiją, o tai yra galutinis mano veiklos „kad“ motyvas, padėtis, kurią turiu pasiekti. Tai įmanoma padaryti tik keliomis pakopomis (rašant pareiškimą, atsinešant rašymo reikmenis ir t. t.), kurių kiekvieną turi materializuoti „veikla“, su konkrečiu projektu ir „kad“ motyvu. Tačiau visos šios „veiklos“ (actions) tėra viso labo bendros (total) veiklos fazės, o visos tarpinės pakopos, kurias šios veiklos materializuoja, — tik priemonės pasiekti galutinį tikslą, numatytą mano pradiniam projekte. Kaip tik šio pradinio projekto apimtis sujungia atskirus projektus į visumą. Tai paaiškės pasvarsčius, kad šioje grandinėje tarp savęs susijusių dalinių veiklų (skirtų materializuoti padėtis, kurios tėra tik „priemonės“ pasiekti projektuojamą tikslą) kai kurios grandys gali būti pakeistos kitomis arba visai išmestos, nieko nekeičiant pradiniam projekte. Jei nerandu rašalo, savo pareiškimą galiu parašyti rašomąja mašinėle.

Kitaip tariant, tik veikėjas žino, „kada jo veikla prasideda ir kur ji baigiasi“, t. y. kodėl ji turės būti atlikta. Jo projekto apimtis sąlygoja jo veiklos vienybę. Jo partneris nežino nei apie projektavimą iki veikėjo veiklos, nei apie kontekstą, kuriam ši veikla priklauso. Jis žino tik tą veikėjo veiklos fragmentą, kuris jam atsivėrė, būtent — jo stebėtas veiksmas arba tebevykstančio proceso praeitos fazės. Jei mano klausimo adresatas kokio nors trečio asmens vėliau būtų paklaustas, ko aš norėjau iš jo, šis atsakytų, kad norėjau sužinoti, kur galima rasti rašalo. Tai viskas, ką jis žino apie mano projektavimą ir jo kontekstą; jis turi žiūrėti į mano klausimą kaip į savarankišką vientisą veiklą. Kad „suprastų“, ką reiškė man, veikėjui, ši veikla, jis turėtų pradėti nuo stebėto veiks-

mo ir konstruoti mano grindžiamąjį „kad“ motyvą, dėl kurio dariau tai, ką jis pastebėjo.

Dabar aišku, kad veiklos prasmė yra neišvengiamai skirtinga a) veikėjui, b) jo partneriui, dalyvaujančiam sąveikoje ir turinčiam bendrą tikslą bei relevantų rinkinį (set of relevances), ir c) stebėtojai, nedalyvaujančiam tokioje sąveikoje. Šis faktas veda į dvi svarbias išvadas: pirma, sveiko proto mąstyme turime tik *galimybę* suprasti „kito“ veiklą, kiek to reikia mūsų tiesioginiam tikslui; antra, norėdami padidinti šią galimybę, turime ieškoti prasmės, kurią ši veikla turi veikėjui. Taigi „prasmės subjektyvios interpretacijos“ postulatą, remiantis šiuo nevykusi terminu, nėra M. Vėberio⁴¹ sociologijos ar visuomenės mokslų metodologijos apskritai ypatingybė, bet veiklos eigos tipų sveiko proto patyrimo konstravimo principas.*

Tačiau prasmės subjektyvi interpretacija įmanoma tik atskleidžiant motyvus, kurie apsprendžia veiklos konkrečią kryptį. Susiedami veiklos eigos tipą su grindžiamais tipiškais veikėjo motyvais, priartėjame prie asmeninio tipo konstravimo. Pastarasis gali būti daugiau ar mažiau anonimiškas ir tuo pačiu daugiau ar mažiau tuščias „Mes“ santykis tarp „bendrų“, „Kito“ veiklos kryptis, jos matyvai (kiek jie akivaizdūs) ir jo asmenybė (kiek ji susijusi su akivaizdžia veikla) gali būti stebimi betarpiškai, o ką tik aprašyti konstravimo tipai turės žemą anonimiškumo ir aukštą pilnumo laipsnį. Konstruodami kitų amžininkų, ne „bendrų“ veiklos eigos tipus, priskiriame daugiau ar mažiau anonimiškiems veikėjams eilę tariamai invariantiškų motyvų, kurie nukreipia jų veiklas. Pati ši eilė yra konstruktas tipiškų tikimybių, apibrėžiančių „kito“ elgseną, kuris anksčiau buvo dažnai nagrinėjamas socialinio vaidmens, funkcijos ar institucinės elgsenos požiūriu. Sveiko proto mąstyme toks konstruktas turi ypatingos svarbos projektuojamoms veikloms, orientuotoms į mano amžininkų, bet ne „bendrų“ elgseną. Jo funkcijos gali būti nusakytos šitaip:

1) Laikau savaime suprantamu dalyku, kad mano veikla (tarkime, įmetant teisingai adresuotą ir su ženklu voką į pašto dėžutę) paskatins anoniminius partnerius (paštininkus) atlikti tipiškus veiksmus (pristatyti paštą) pagal tipiškus „kad“ motyvus (vykdant savo profesines pareigas), kurių rezultatas — bus pasiekta mano projektuota padėtis (laiško pristatymas adresatui per priimtina laiką). Taip pat laikau savaime suprantamu dalyku, kad manasis „kito“ veiklos eigos konstruktas didele dalimi atitinka jo paties tipizaciją, ir kad pastarajai priklauso mano, taip pat jo anoniminio partnerio su tipiška elgsena, pagrįsta tipiškais ir tariamai invariantiškais motyvais tipizuotas konstruktas („Kiekvienas, įmetęs teisingai adresuotą ir apmokėtą voką į dėžutę, daro prielaidą, kad laiškas bus

⁴¹ Weber M. Op. cit.—P. 9, 18, 22, 90, ypač p. 88: „Veiklai“ priklauso visas žmogaus elgsens, kada ir kol veikiantis individas priskiria jai subjektyvią prasmę. <...> Veikla yra socialinė tiek, kiek veikiantis individas (arba individai) suteikia jai subjektyvią prasmę, atsižvelgia į kitų elgesį ir kartu orientuojamą savo eigoje“.

* Žr. „Concept and Theory Formation in the social Sciences“.— P. 501.

pristatytas adresatui reikiamu laiku"). 2) Negana to, mano paties savitipizacijoje, t. y. pasirinkus pašto tarnybos kliento vaidmenį, turiu projektuoti savo veiklą tokiu tipišku būdu, kad elgčiausi atitinkamai tiems lūkesčiams, kurių tipišką pašto tarnautojas tikisi iš tipiško kliento. Toks abipusiškai susipynusių elgsenos šablonų konstruktas pasirodo esąs susipynusių „kad“ ir „kadangi“ motyvų konstruktas, motyvų, kurie yra tariamai invariantiški. Kuo labiau institucionalizuotas ir standartizuotas toks elgsenos šablonas, t. y. kuo labiau jis tipizuotas ir socialiai aprobuotas (įstatymais, taisyklėmis, nurodymais, papročiais, įpročiais ir t. t.), tuo didesnė galimybė, kad mano paties savitipizuojantis elgesys sukurs padėtį, kuri buvo jo tikslas.

c) Stebėtojas

Turime dar apibūdinti specifinę stebėtojo situaciją, nes jis nėra dalyvis sąveikoje. Jo motyvai nėra persipynę su stebimo asmens ar asmenų motyvais; jis jų „klausosi“, o ne jie jo. Kitaip tariant, stebėtojas nedalyvauja esančiuose sudėtinguose veidrodžio atspindžiuose, dėl kurių amžininkų sąveikos šablonai — veikėjo motyvai „jeigu“ tampa suprantami partneriui kaip jo paties motyvai „kadangi“ ir *vice versa*. Kaip tik šis faktas sudaro stebėtojo vadinamąjį „nesuinteresuotumą“ arba nešališkumą. Jis neįtraukiamas į veikiančiųjų viltis ir nuogąstavimus, nepaisant to, ar jie supras vienas kitą ir pasieks savo tikslą, sujungdami motyvus, ar nesupras. Taigi jo reikšmių sistema skiriasi nuo suinteresuotų pusių relevantų sistemos ir įgalina jį matyti tuo pat metu daugiau ar mažiau tai, ką mato jie. Tačiau kiekvienu atveju jo stebėjimui priinama tik matomi *abiejų* partnerių veiksmų fragmentai. Norėdamas juos suprasti, stebėtojas turi pasinaudoti savo žinojimu apie tipiškai panašius sąveikos šablonus panašiose tipinėse situacinėse aplinkose ir sukonstruoti veikėjų motyvus iš to veiklos eigos sektoriaus, kuris yra jo stebimas. Vadinasi, stebėtojo konstruktai skiriasi nuo tų, kuriais naudojasi sąveikos dalyviai jau vien todėl, kad stebėtojo tikslas skiriasi nuo dalyvaujančių sąveikoje tikslų, todėl skiriasi ir relevantų sistemos, susijusios su tais tikslais. Tėra nedidelė tikimybė, nors jos pakanka daugeliui praktinių tikslų, kad stebėtojas kasdieniame gyvenime gali suvokti veikėjo aktų subjektyvią prasmę. Ši tikimybė didėja, didėjant stebimo elgesio anonimiškumo ir standartizacijos laipsniui. Žmonių sąveikos modelių mokslinis stebėtojas turi sukurti specifinius metodus konstruktų sudarymui, kuriuos būtų galima taikyti subjektyvios prasmės interpretacijai, kurią stebimi aktai turi veikėjams. Tarp šių metodų mus ypač domina vadinamieji racionalių veiklų modelių konstruktai. Pirmiausia pasvarstykime galimą termino „racionali veikla“ reikšmę kasdienio gyvenimo sveiko proto patyrimė.